

Voordrachten Neolatinisten Studiedag 2000

Van antiquarisch geleerde tot stadshistoricus: Justus Lipsius' *Lovanium* (1605) – Jan Papy

1. Inleiding

Toen de 59-jarige Leuvense hoogleraar Justus Lipsius in december 1605 zijn *Lovanium* – een dialoog met vier van zijn leerlingen over de geschiedenis van de stad Leuven en haar universiteit – als huwelijksgeschenk aan hertog Karel van Croÿ opdroeg, kon hij bogen op een opmerkelijke wetenschappelijke carrière en had hij in de Europese *Republiek der Letteren* een haast goddelijke status verworven.¹

Deze faam – het moet worden gezegd – heeft Lipsius niet aan zijn dialoog *Lovanium*² te danken, maar wél aan zijn uitzonderlijke verdiensten als filoloog, historicus van de antieke oudheid en neostoïcijnse filosoof. Maar al heeft Lipsius' *Lovanium* niet de glans van zijn beroemde Tacitus- of Seneca-edities of circuleerde dit werk uit zijn levensavond niet in de hele geleerdenwereld van Europa zoals zijn vaak beklemmende historische analyses en prachtig geïllustreerde reconstructies van fenomenen uit de antieke oudheid als de gladiatorenspelen, de amfitheaters, de folterpraktijken, het leger en de gevechtstuigen of de bibliotheken, dan verdient Lipsius' dialoog over Leuven als prominente stad in de Brabantse geschiedenis en haar beroemde universiteit toch om meer dan één reden onze volle aandacht.

Geconfronteerd met de negatieve uitlating van Ferdinand van der Haeghen in de *Bibliotheca Belgica* over de *Lovanium* als “un des ouvrages les moins estimés de Juste Lipse”, ligt het in onze bedoeling om in deze korte uiteenzetting aan te tonen dat het werk in het verleden is getaxeerd op historisch-positivistische gronden die misschien niet geheel verkeerd dan toch wel erg eenzijdig zijn, en die daarbij onrecht doen aan het intrinsiek humanistisch gehalte van Lipsius' “Leuvense” dialoog en aan de topische inhoud inherent aan het genre van de stedenlof gecombineerd met het genre van de dialoog. In de tweede plaats willen we hierbij graag een ander, vaak vergeten facet van het

¹ Een recente en wetenschappelijk gefundeerde inleiding op leven en werk van Lipsius wordt geboden in G. Tournoy, J. Papy en J. De Landtsheer (eds.), *Lipsius en Leuven. Catalogus van de tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek te Leuven, 18 september - 17 oktober 1997*, Supplementa Humanistica Lovaniensia, 13 (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1997). De geïnteresseerde lezer kan daar alle verdere verwijzingen vinden.

² Moderne editie en Nederlandse vertaling zijn nu beschikbaar: *Justus Lipsius, Leuven: beschrijving van de stad en haar universiteit*. Latijnse tekst met inleiding, vertaling en aantekeningen door Jan Papy, *Lovaniensia Varia* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2000).

antiquarische geleerdheidswonder Lipsius onder de aandacht brengen: zijn activiteit en impact als lokaal historicus en mediëvist. Men mag namelijk niet uit het oog verliezen dat de twee fundamentele monografieën over Leuven geschreven door Eward Van Even – m.n. *Louvain dans le passé et le présent* van 1895 en *Louvain monumental* van 1860 – zich o.m. baseren op Lipsius' stadsgeschiedenis en -beschrijving.

Vooraleer we evenwel op deze belangrijke elementen inzoomen, is het noodzakelijk hier eerst kort de genese en de historische context van Lipsius' stadsgeschiedenis van Leuven te schetsen.

2. Lipsius en de geschiedenis van Brabant

Het hoeft geen betoog dat Lipsius' vertrek uit Leiden naar Leuven belangrijke implicaties had. Vooreerst had zijn terugkeer naar de moederkerk en de Spaanse Nederlanden een grote symboolwaarde in de Contrareformatie en de Spaanse politiek in de Nederlanden. Het terug binnenhalen van de grootste geleerde van Europa was niet zomaar een overwinning. Ook was Lipsius' benoeming te Leuven bewerkstelligd door de tussenkomst van enkele vooraanstaande politici te Brussel, de Antwerpse bisschop Laevinus Torrentius en de jezuiten. Het is dan ook niet zonder reden dat Lipsius, vanaf dan scherp in het oog gehouden door de kerkelijke autoriteiten, plots openlijk gaat beweren in het diepst van zijn hart steeds Rooms-katholiek te zijn gebleven. Als lid van de Mariasodaliteit wordt Lipsius aangespoord de mirakels van O.-L.-Vrouw van Halle, aan wie hij in 1602 zijn zilveren pen had gewijd, te beschrijven. Een jaar later verschijnt een parallel werk over O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel. In 1605, ten slotte, draagt hij zijn Seneca-editie, waaraan hij jarenlang heeft gewerkt, op aan paus Paulus V. En op zijn sterfbed zou hij zijn vrouw vragen zijn toga te wijden aan het altaar van de *Sedes Sapientiae* in de Sint-Pieterskerk te Leuven³.

Toch had Lipsius nog andere nieuwe verplichtingen in de Zuidelijke Nederlanden. Op 14 december 1595 werd hij door Filips II tot Koninklijk Historiograaf benoemd. Het was Lipsius zelf die in 1595 in zijn *De Militia Romana*, opgedragen aan de Spaanse kroonprins Filips III, had aangedrongen op een

³ Cf. J. Papy, 'Une imitation de Catulle 4, la *Dedicatio pennae Iusti Lipsi* de François de Montmorency', *Les Etudes Classiques*, 40 (1992), pp. 253-261. Voor Lipsius' onafgewerkte en nooit gepubliceerde traktaat voor de O.-L.-Vrouw van Leuven, zie J. De Landsheer, 'Justi Lipsi *Diva Lovaniensis*: An Unkown Treatise on Louvain's *Sedes Sapientiae*', in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 92 (1997), pp. 135-142.

dergelijke benoeming⁴. Lipsius was uiteraard aangetrokken door de interessante jaarlijkse bezoldiging van 1000 florijnen die bij deze functie hoorde, maar vermoedde toch ook dat hij nu, geheel naar de Bourgondische traditie, verwacht werd de regeringsdaden van de koning op te tekenen; mede daarom dacht hij inmiddels al aan een historisch werk over Frankrijk of Engeland en was hij ervoor beducht de burgeroorlog in de Nederlanden te moeten behandelen⁵.

Toch was het niet het Spaanse hof, maar waren het wel de Staten van Brabant die Lipsius in november 1605 benaderden om tegen een extra vergoeding een heuse geschiedenis van Brabant te schrijven. Als Koninklijk Historiograaf was Lipsius niet bepaald in de positie om te weigeren. Uit brieven van 13 en 14 november 1605 aan de Doornikse kanunnik Denis de Villers⁶ en Auberus Miraeus⁷, kanunnik aan het Antwerpse O.-L.-Vrouwkapittel, blijkt echter dat Lipsius zopas zijn traktaat over Leuven had afgewerkt naar aanleiding van het op til zijnde huwelijk (18 december 1605) van de hertog van Aarschot, Karel van Croÿ (1560-1612). In diezelfde brieven zegt Lipsius duidelijk dat het aanbod van de Staten van Brabant hem wel zint, maar dat zijn werk over Leuven al een tegemoetkoming is aan hun wens. Hij stelde zijn *Lovanium* dan ook graag voor als een eerste stap in die richting. Meer nog, in zijn *Ad Lectorem* vraagt hij de lezer de gebreken van zijn historisch haastwerk te willen excuseren en onderstreept hij nogmaals dat hij het werk schreef uit vaderlandsliefde. Toch willen we hier al wijzen op een brief aan Balthasar Moretus waarin hij – en dit zal niet onbelangrijk blijken bij onze interpretatie van Lipsius' dialoog – zijn *Lovanium* eerder als een lofzang dan als een echte geschiedenis betitelde⁸.

Toch blijkt uit Lipsius' correspondentie van januari 1606 hoe hoog de verwachtingen gespannen waren: Lipsius zou zich niet kunnen beperken tot een geschiedenis van Leuven alleen. Om de druk van de Staten van Brabant wat te verminderen laat hij al aanvoelen dat zijn *Lovanium* een haastwerk was dat revisie verdient, maar ook dat het schrijven van dergelijke geschiedenis hem veel persoonlijk leed bezorgt, daar veel tijd en afgunst wordt losgeweekt bij

⁴ Cf. *Iusti Lipsi Epistolae* (= ILE), 95 00 00 P. Cf. H. Peeters in *Lipsius en Leuven*, pp. 128-130, nr. 34.

⁵ Cf. ILE 96 02 19 H en 96 03 16 B³.

⁶ Cf. ILE 05 11 13 V (*Centuria miscellanea*, V, 78).

⁷ Cf. ILE 05 11 14 L (*Centuria miscellanea*, V, 79). Cf. L. Van Buyten - G. Tournoy in *Lipsius en Leuven*, pp. 130-134, nr. 35.

⁸ Cf. ILE 06 01 11 (*Centuria miscellanea*, V, 92).

mensen die menen dat ook hun familie een plaats verdiende in zijn geschiedenis van het roemrijke Leuven⁹.

Of de ééndags-stadshistoricus Lipsius dus nog echt geïnteresseerd was in het schrijven van vaderlandse geschiedenis, zal nooit met zekerheid kunnen worden uitgemaakt; zijn dood enkele maanden later, in maart 1606 om precies te zijn, heeft dit belet. Toch is het duidelijk dat het onderwerp hem niet echt lag, niet in het minst omdat het teveel venijnige reacties uitlokte. Daarbij komt nog dat ook de beloofde rijkelijke vergoeding van de Staten van Brabant een pijnlijke desillusie werd. In plaats van een riant dotatie, ontving Lipsius – en dan nog na herhaaldelijk aandringen¹⁰ – slechts een belachelijk laag honorarium en een schamele vergoeding voor de vervoersonkosten, gemaakt om de abdijen van Nijvel, Gemblours en andere nabijgelegen plaatsen of abdijen te bezoeken en er de nodige bronnen te verzamelen. Vonden de Staten van Brabant Lipsius' *Lovanium* misschien toch ontoereikend als grote geschiedenis van Brabant? Of zagen zij in dat Lipsius het werk toch al geschreven had, en dit met de duidelijke bedoeling het als huwelijksgeschenk aan te bieden aan hertog Karel van Croÿ?

3. De topiek van de *Lovanium*: het genre van de stedenlof

Zoals reeds gezegd, doet Lipsius in deze dialoog, levendig gekaderd in een zomerse wandeling met zijn leerlingen, de geschiedenis van de stad Leuven en haar universiteit uit de doeken. Daarbij begint hij met de naam en de stichting van de stad en biedt Lipsius vervolgens een chronologisch overzicht van de graven en hertogen die er geregeerd hebben, schetst hij de reguliere en seculiere geestelijkheid die zich in de stad heeft gevestigd en laat hij de belangrijkste religieuze en profane gebouwen de revue passeren, om in het derde boek te eindigen met de prilste geschiedenis van de universiteit met haar structuren en haar colleges. Ook vergeet hij niet trots, ja ijdel, waar mogelijk zijn eigen roemrijke afkomst in het daglicht te plaatsen. Zo wijst hij erop dat hij een directe nazaat is van Willem van Rode († 1392), de roemrijke Leuvense ridder die gehuwd was met Mabilia van den Calstere, een lid van de familie waartoe Lipsius' vrouw behoort. Op pagina 60 heeft Lipsius zelfs de grafsteen van de ridder en zijn vrouw laten natekenen; voor het tekenen en graveren ervan be-

⁹ Cf. ILE 06 01 17 (*Centuria miscellanea*, V, 95).

¹⁰ Zie o. m. ILE 06 02 19 en 06 02 20.

taalde zijn drukker Moretus aan Theodoor Galle maar liefst twaalf gulden vijf stuivers. Ook bij het napluizen van de Leuvense rectorlijsten stootte hij op een verre verwant en vond Lipsius het nodig ook dit expliciet te vermelden.

Toch is de *Lovanium* meer dan een historische kroniek en verdient Lipsius' zgn. historisch werk tevens geanalyseerd te worden vanuit de klassieke achtergrond van de betreffende genres: de dialoog en de *laus urbis*. Lipsius' vertrouwdheid met de retorische voorschriften m.b.t. een *laus urbis* van Quintilianus en Menander Rhetor komt duidelijk naar voren, al kunnen deze retorische achtergronden ook geput zijn uit de rijkelijk verspreide handleidingen van een Erasmus, Vives, Verepaeus, Macropedius of Julius Caesar Scaliger. Hoe dan ook, in zijn *Institutio Oratoria* (3, 7, 6) schreef Quintilianus het volgende voor:

“Steden nu worden geprezen op dezelfde manier als mensen. Want in plaats van een ouder heb je de stichter, en ouderdom brengt veel gezag [...] ; de deugden en gebreken met betrekking tot de daden zijn dezelfde als bij individuen: maar specifiek van toepassing op steden zijn die dingen die je kan noemen op grond van hun ligging en versterking. Zoals kinderen voor mensen, zo zijn voor steden hun burgers sieraden. Er is ook lof van hun bouwwerken mogelijk. Hierbij pleegt men vooral te letten op eer, nut, schoonheid, ontwerper: eer bijvoorbeeld bij tempels, nut bij dikke muren, schoonheid of ontwerper bij allebei. Er is ook lof van hun gebied mogelijk, zoals de lof van Sicilië bij Cicero: hierbij kijken we zowel naar schoonheid als ook naar nut: naar schoonheid als het aan zee ligt, in een vlakte, in een lieflijk landschap; naar nut als het een gezond klimaat heeft en vruchtbaar is.”

Eén van de twee traktaten die overgeleverd zijn op naam van de rhetor Menander (uit het einde van de 3de - het begin van de 4de eeuw na Chr.) gaf nog meer gedetailleerde en concrete aanwijzingen voor een stedenlof. Menander maakte namelijk een vierdelige indeling van de vaste *topoi* in ligging, oorsprong, bekwaaamheden en daden, waarbij hij bij elk voorbeelden en citaten gaf.

Lipsius behandelt deze voorgeschreven traditionele *topoi* – zij het zeker niet in een systematische of schoolse volgorde – in aparte hoofdstukken of verwerkt ze in zijn dialoog.

Zo behandelt hij min of meer uitvoerig de ligging van de stad Leuven: hij heeft aandacht voor de geografisch ligging, de topografische elementen als de rivieren, vlakten en heuvels, maar bespreekt ook het aangename, gezonde klimaat en de aanwezigheid van de burcht die de stad domineert.

Uitvoerig gaat Lipsius in op het thema van de oorsprong van de stad Leuven, waarbij hij met historische kritiek die hem eigen is de ouderdom van de stad, haar mogelijke kandidaat-stichters en haar naamgeving behandelt.

Na het chronologisch relaas van de graven en hertogen met een even ‘klassieke’ aandacht voor hun *res gestae*, hun verwezenlijkingen en karakter, wijdt Lipsius aparte hoofdstukken aan de bekwaamheden en daden van de Leuvense burgers, zowel de adel, de patriciërs als het gewone volk. Niet alleen hebben de Leuvenaars, zo poneert Lipsius, zich onderscheiden in diverse beroepen en ambachten, ook hebben zij door hun exemplarische, deugdzame eigenschappen (*virtutes*), voortreffelijke intellectuele kwaliteiten en een goede bestuurlijke organisatie de stad en haar universiteit tot een ongekende bloei gebracht. Deze bloei heeft niet alleen haar sporen nagelaten in prachtige openbare religieuze en profane bouwwerken, maar vond ook haar uitdrukking in talrijke roemrijke daden, alle manifestaties van de vier deugden rechtvaardigheid, matigheid, wijsheid en moed.

In tegenstelling tot de antieke retorische traditie, heeft Lipsius – en dit naar het alombekende voorbeeld van Italiaanse humanisten als Leonardo Bruni met een sterk zelfbewustzijn ten dienste van Italiaanse steden als Firenze met een geprononceerde hang naar zelfexpressie – een grote aandacht voor de gewone burgers, hun ambachten, hun vrije tijd, hun gilden en hun vermaak. Nieuw sinds de 15de en 16de eeuw is ook dat het traditionele type van de *laus urbis* of *descriptio urbis*, zowel in proza als in verzen, geïllustreerd werd; Lipsius’ toevoeging van de panoramische zichten op Leuven en Heverlee met een gedetailleerde legende was dus geenszins origineel. Integendeel, in dit concrete geval is deze toevoeging zelfs ingegeven door de persoon aan wie het werk was opgedragen: Karel van Croÿ. Deze had in navolging van Lodovico Guicciardini’s *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, voor het eerst te Antwerpen gepubliceerd in 1567, zijn eigen befaamde ‘albums van Croÿ’ in de jaren 1596-1611 laten aanleggen waarmee alle plaatsen van zijn bezittingen fraai in kaart werden gebracht. De uitvouwkaart van Heverlee, zo zegt ons Lipsius, werd trouwens gesneden in opdracht van de hertog in hoogsteigen persoon.

Evenmin origineel is Lipsius’ toevoeging van het derde boek met de beschrijving van de universiteit. Vóór hem hadden ook humanisten als een

Konrad Wimpina, Andreas Meinhard, en – dichter bij ons – Hadrianus Barlandus universiteiten in hun *laudes urbium* betrokken. Met betrekking tot deze laatste heeft Ari Wesseling in een recent artikel in het tweede hulde-album voor Jozef IJsewijn (*Myrica*; ed. D. Sacré & G. Tournoy, Leuven: U.P., 2000, pp. 229-247) bovendien aangetoond hoe bepaalde thema's in Barlandus' Leuvenbeschrijving in zijn *Germaniae Inferioris urbium et aliarum quae finitimae Inferiori Germaniae nunc parent Carolo Imperatori huius nominis quinto catalogus* ook al ontleend waren aan Dorpius' *Oratio in laudem omnium artium* (1513). De topos van de *locus amoenus* met aandacht voor het milde klimaat, de zuiverheid van de lucht, de groene inplanting van de stad en de sappige groene weiden, tuinen en wijngaarden binnen haar stadsmuren, gekoppeld aan het uitnemende belang van de universiteit temidden van de gebouwen en instituten, was door Dorpius reeds in een bloemrijke stijl en volgens de regels van de retorica in zijn redevoering verweven; nu vond ze via Barlandus haar weg naar het derde boek van Lipsius' *Lovanium*:

“De lucht is er zuiver en aangenaam, her en der zijn er open plaatsen en bekoorlijke hoekjes, weiden, akkers, wijngaarden, bossen en plateland, om de zaken te zeggen zoals zijn, in de stad zelf. Beklim de muren en loop ze af. Welk gezicht heb je voor je liggen? Wiens geelaat zou deze heerlijke en elders zeldzaam gevonden afwisseling niet doen oplichten? Wiens gemoed niet verblijden? Hier groeien gewassen, vruchten, druiven; hier blaten de schapen of loeien de koeien; daar kwelen en zingen de vogels. Zet dan een voet buiten de wallen of laat uw blik verder dwalen, dan zijn daar beekjes of de bochtige Dijle, dan zijn daar landhuizen of kloosters. Bovendien is er die verheven heerlijkheid Heverlee, zijn er boomgaarden of bossen her en der en zijn er overal onvervalst lieflijke plaatsen.”

Maar, waar de overeenkomst van Lipsiaanse *topoi* met Dorpius stopt, gaat die met Barlandus nog verder. Barlandus' gedetailleerde lijst van belangwekkende gebouwen als het stadhuis, de Sint-Pieterskerk, het gasthuis en de Verloren Kost-toren, vinden we ook bij Lipsius terug; Dorpius vermeldde enkel de Sint-Pieterskerk.

Ook de precieze beschrijving die Lipsius biedt van de organisatie van de universiteit, met een speciale aandacht voor het geprivilieerde ambt van rector, gaat terug op Dorpius' summiere en Barlandus' uitvoerige behandeling van dit

thema. Enkel Barlandus' persoonlijke lof van de Leuvense wijn vond – om voor de hand liggende redenen – bij de stoïcijn Lipsius, geplaagd door een aanslepende leverziekte, geen gehoor.

Een apart probleem zou, ten slotte, Lipsius' combinatie van twee verschillende genres kunnen vormen, nl. dat van de *laus urbis* met het genre van de dialoog. William Hammer heeft er reeds op gewezen dat deze combinatie vóór Thomas More's *Utopia* nog maar zelden voorkwam – we kennen geen dergelijk voorbeeld uit de Oudheid en uit de Nieuwe Tijd haalt Hammer enkel het voorbeeld aan van Andreas Meinhard die de stad en de universiteit van Wittenberg rond 1506 heeft geprezen. Toch is Lipsius' keuze voor de dialoog niet door dezelfde motieven ingegeven; bij hem moeten we constateren dat de dialoog – een geliefd genre bij de humanisten *tout court* – zowel in zijn filosofisch troostschrift *De Constantia* als in zijn historisch-antiquarische werken over het antieke Rome wordt gebezigd. Sluit hij nu eens aan bij de Senecaanse dialoog, dan zie we hem een andermaal in de voetsporen treden van Macrobius' *Saturnalia* waar in de traditie van de symposium-literatuur geleerde onderwerpen in dialoogvorm worden opgedist, en Varro's *Antiquitates rerum humanarum et divinarum*.

Hier hebben we echter het terrein van de topiek en het genre van de stedenlof verlaten om te belanden bij de vraag naar Lipsius' contemporaine en middeleeuwse bronnen.

4. Lipsius als mediëvist en stadshistoricus

Lipsius heeft zijn middeleeuwse bronnen deskundig verzameld, geordend en met de historische kritiek die hem eigen is behandeld, als waren het tekstuele getuigen uit de antieke oudheid. Enerzijds is hij kritisch voor historici die de stichtingslegenden kritiekloos blijven napraten en zonder enige reserve of zin voor chronologie opnemen in hun geschiedwerk; ook met fantasierijke etymologische verklaringen van de naam Leuven en Brabant rekent hij streng af; in concreto moet Johannes Goropius Becanus het andermaal ontgelden. Anderzijds heeft hij heel wat persoonlijk opzoekingswerk verricht naar oorkonden en historische documenten op zijn tochten langs de abdijen rond Leuven, al is hij zo eerlijk te vermelden dat hij zich hiervoor vaak heeft gebaseerd op de kronieken van Regino van Prüm, Sigebert van Gemblours en Edmond de Dynter, terwijl hij voor de Leuvense stadsgeschiedenis een onvolprezen leidsman heeft gevonden in de persoon van Petrus Divaeus (Peeter van Dieve; Leuven 1536 -

Mechelen 1581)¹¹, die hem dertig jaar voordien zelf eens een rondleiding door het oude Leuven had gegeven.

Divaeus had door zijn historische opzoekingen namelijk enige naam verworven en onderhield in vroeger jaren nauwe relaties met Lipsius. Het Leuvense stadsbestuur had hem op 27 juni 1565 de opdracht gegeven om de oude charters en privileges van de stad te verzamelen en een cartularium samen te stellen. Divaeus heeft bij leven echter maar één werk gepubliceerd, het *De Galliae belgicae antiquitatibus liber I, statum ejus quem sub Romanorum imperio habuit complectens* (Antwerpen, 1564; herdrukt in 1584). Het werk is, alle coïncidentie ten top, opgedragen aan Karel-Filips van Croÿ, hertog van Aarschot, en behoort tot de eerste humanistische geschiedschrijving over de antieke geschiedenis van onze gewesten. Toch is de invloed van Divaeus op Lipsius' *Lovanium* niet beperkt tot een analoge dedicatie van zijn *Lovanium* aan Karel van Croÿ. En wel integendeel, Divaeus' historische bronnencollecties zijn door Lipsius massaal aangeboord en geciteerd. Door zijn vroegere persoonlijke contacten met Divaeus en zijn opdracht door de Staten van Brabant had Lipsius namelijk gemakkelijk inzage in diens handschriftelijk overgeleverde werken. Het autografe handschrift van Divaeus' *Rerum brabantiarum libri XIX*, in 1562 voltooid en vijf jaar na het verschijnen van Lipsius' *Lovanium* uitgegeven door Aubertus Miraeus, berust nu nog in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Van de *Rerum lovaniensium libri IV*, door Divaeus geschreven in de jaren 1564-1565, zijn twee autografe handschriften bewaard: een eerste versie in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel en een herwerking in het Stadsarchief te Leuven. Zij zouden pas in 1757 door de Leuvense stadssecretaris J. M. van Langendonck onder de titel *Petri Divaei Opera Varia* worden uitgegeven. Divaeus' *Annalium lovaniensium libri VIII*, ten slotte, zijn niet in autograaf tot ons gekomen; ook dit compilatiewerk, waarvan Van Even de vertaling gemaakt door Divaeus' achterkleinzoon in 1856-1857 uitgaf, heeft Lipsius overvloedig geëxcerpeerd en geciteerd.

Van een andere orde is Lipsius' verhouding tot het historisch werk van de Leuvense professor theologie Johannes Molanus (Jan Vermeulen; Rijsel 1533 - Leuven 1585)¹². Molanus, die Lipsius goed heeft gekend en als kanunnik van de Sint-Pieterskerk en koninklijk *recensor* de kerkelijke goedkeuring

¹¹ Zie het artikel van R. Van Uytven in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 2 (1966), pp. 185-188.

¹² Cf. R. Van Uytven in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 2 (1966), pp. 580-582.

had verleend voor Lipsius' *Epistolicae Quaestiones* uit 1577, heeft zijn *Historia Lovaniensium* in 14 boeken nooit kunnen publiceren; het bleef in manuscript in Leuven en werd er o.m. gebruikt door Jan-Baptist Gramaye voor zijn *Historia Brabantiae* (Leuven, 1606), de verderzetting van Lipsius' *Lovanium*. Opmerkelijk genoeg vindt Lipsius het in zijn *Lovanium* niet nodig (?) melding te maken van Molanus' onschatbaar werk, terwijl we uit een brief van Lipsius aan Balthasar Moretus van 11 januari 1606 met zekerheid kunnen opmaken dat Lipsius zowel het werk van Divaeus als Molanus heeft geconsulteerd en benut¹³. De realiteit is zelfs nog sterker: de gelijkensissen tussen de door en Molanus en Lipsius aangevoerde details en oorkonden is frappant en tal van zogenaamd eigen vondsten uit Leuvense archiefbronnen komen letterlijk uit Molanus' *Historia Lovaniensium*. Terecht kan men zich daarom de vraag stellen of Lipsius hier niet *mala fide* te werk is gegaan en blijft het verwonderen waarom Lipsius Molanus niet expliciet als zijn bron vermeld heeft in zijn *Lovanium*. Natuurlijk lag daar een rijkdom aan gegevens zo maar voor het grijpen en Lipsius was erg gehaast ...

5. Lipsius en Karel van Croÿ: de humanist en zijn programma

De geschiedenis en beschrijving van Leuven, waarbij een apart hoofdstuk aan Heverlee werd gewijd, is niet het eerste werk dat Lipsius aan hertog Karel van Croÿ opdroeg. Toch mag het verwonderen dat de humanist zich zulke inspanningen getroostte om het werk tijdig klaar te krijgen. Zo werd met het drukken van de tekst zelf al begonnen enkele dagen vooraleer Lipsius de opdrachtbrief aan hertog Karel van Croÿ klaar had: het eerste gedeelte werd al gezet vanaf 15 oktober door Filips vander Hagen, die ermee doorging tot 19 november; het zetten van het voorwerk en van de laatste drie katernen gebeurde op 19 en 26 november door P. van Standonck. En om de *Lovanium* zeker tijdig te voltooiën werd het drukken van Lipsius' laatste Tacitusuitgave in de maand november zelfs tijdelijk stilgelegd¹⁴. Een reden voor die uitzonderlijke haast moet zeker worden gezocht in de figuur van Karel zelf en in de relatie die reeds jaren tussen Lipsius en hem bestond.

Karel III van Croÿ behoorde tot één van de belangrijkste families die onder de hertogen van Bourgondië en onder de Spaanse koningen een ingrijp

¹³ Cf. ILE 06 01 11 (*Centuria miscellanea*, V, 92).

¹⁴ Cf. L. Van Buyten - G. Tournoy in *Lipsius en Leuven*, pp. 130-134, nr. 35.

pende rol speelden in het politieke en economische leven van de Nederlanden. Karel werd op het familiekasteel van Beaumont in Henegouwen geboren op 1 juli 1560 als zoon van Filips III van Croÿ, hertog van Aarschot, en van Johanna, vrouwe van Komen en Halewijn. Als vierde hertog van Aarschot erfde Karel in 1595 de uitgestrekte bezittingen van zijn vader, werd in 1598 tot hertog van Croÿ benoemd en het jaar daarop tot ridder van het Gulden Vlies. Sinds zijn eerste huwelijk met de calvinistische Maria van Brimeu in 1580 was hij prins van Chimay en keerde hij de Spaanse vorst de rug toe. Reeds in 1585, na de scheiding van zijn vrouw, zwoer hij het calvinisme af en werd opnieuw Rooms-katholiek, een eerste opvallende parallel met Lipsius' eigen biografie.

In 1594 werd Karel Prins van het Heilig Roomse Rijk, maar wijdde zich na de dood van zijn vader in 1595 haast uitsluitend aan het beheer van zijn bezittingen, en liet hij de befaamde 'albums van Croÿ' aanleggen waarmee alle plaatsen van zijn bezittingen fraai in kaart werden gebracht. Maar vóór alles was de gefortuneerde Karel een kunstzinnig verzamelaar van boeken, handschriften, schilderijen en munten. Zijn bibliotheek bevatte tenminste een drieduizendtal volumes en was de rijkste privé-bibliotheek van zijn tijd¹⁵; zijn schilderijencollectie telde 2.200 stuks, waaronder verscheidene van de hand van Veronese, Titiaan, Bosch en Van der Weyden; zijn muntverzameling, waarbij Lipsius, Rockox en Rubens betrokken waren, was bij zijn dood aangegroeid tot 18.000 stukken en bestond voornamelijk uit Griekse en Romeinse munten. Karels passie voor de oudheid en voor boeken, maar ook voor bloemen en tuinen, was een tweede affiniteit met Lipsius¹⁶. Beiden hadden bovendien dezelfde humanistische leermeester gehad in het Leuvense Collegium Trilingue, de latinist Cornelius Valerius van Auwater. Zij hebben elkaar daar echter niet ontmoet: toen Karel in 1569 colleges volgde bij Valerius, was Lipsius al vertrokken naar Italië. Lipsius' briefwisseling met Karel, waarvan ons een vijftiental stukken zijn overgeleverd, begint pas in 1597 en loopt door tot 1605. In die periode droeg Lipsius aan Karel drie van zijn kortere werken op: haast onmiddellijk na de *Dispunctio notarum Mirandulani codicis ad Cornelium Tacitum* (Antwerpen, 1602), een gedetailleerde repliek op Lucius Pompeius Lampugnanus' bitse kritiek op Lipsius' Tacituscommentaar, droeg hij zijn traktaat over antieke bibliotheken, *De Bibliothecis Syntagma* (Antwerpen,

¹⁵ Cf. E. van Even, 'Notice sur la bibliothèque de Charles de Croy, duc d'Aerschot (1614)', *Bulletin du bibliophile belge*, 9 (1852), pp. 380-393 en 436-451.

¹⁶ Voor de relatie Lipsius - Karel van Croÿ zie D. Sacré in *Lipsius en Leuven*, pp. 119-122, nr. 30.

1602)¹⁷ in juni 1602 op aan zijn bibliofiele vriend. Uit dankbaarheid schonk de hertog hem op 10 augustus 1602 een gouden halsketting met zijn beeltenis en een vergulde drinkbeker, ‘een waarlijk vorstelijk geschenk, dat hij bijna niet kon optillen’. Maar Lipsius droeg zijn opstel over de antieke bibliotheken niet zonder bijbedoeling aan de hertog op. Aangezien de Leuvense universiteitsbibliotheek op dit ogenblik nauwelijks iets voorstelde, hoopte Lipsius allicht dat Croÿ’s collectie de basis zou kunnen vormen van een degelijke bibliotheek voor de Leuvense *Alma Mater*.

De opdracht van de dialoog *Lovanium*, met zijn aparte hoofdstuk over Heverlee en de grote panoramische uitvouwkaarten van Leuven en Heverlee, met daarop het wapenschild van Karel van Croÿ, laat een analoge bijbedoeling vermoeden. Lipsius’ *Lovanium* is namelijk meer dan een bij wijlen levendige dialoog met vier van zijn leerlingen (Rubens, Del Plano, Uwens en Van Santen) tijdens een lange daguitstap die hen van de Kesselse bergen tot in Heverlee voert. Niet zonder reden laat Lipsius de meest lofrijke woorden over de heerlijkheid Heverlee uit zijn pen vloeien en prijst hij in een bevlogen stijl het kasteel, de parken en de tuinen waar Karel als een waar renaissancevorst resideert. Lipsius’ liefde voor planten – vooral de tulp – en tuinen zijn bekend. Voor de stoïcijnse geleerde waren tuinen plaatsen om zich, net als Cicero en andere illusteren uit de oudheid, terug te trekken uit het actieve leven en zich te wijden aan contemplatie en filosofie; het waren plaatsen ook die, eveneens naar antiek voorbeeld, voorbestemd waren voor geleerde gesprekken en filosofische dialogen. Letterlijk zegt Lipsius dat dit een plaats is voor de Muzen en Lipsius’ latere biograaf Aubertus Miraeus zou deze woorden nog expliciteren. Was Lipsius’ traktaat over de bibliotheken uit 1602 een duidelijke hint, dan was zijn *Lovanium* een luide echo van Lipsius’ verlangen Karels volledige bibliotheek in het kasteel van Heverlee te krijgen en in Karels domeinen een studie- en cultuurcentrum naar het model van Alexandrië onder te brengen. Lipsius wordt zelfs erg concreet wanneer hij op de uitvouwkaart, gesneden in opdracht van de hertog, de kunstenaar Van der Baren ook de plaats laat aanduiden waar deze Academie naar zijn mening best zou kunnen worden gehouden. In deze Alexandrijnse wereld ziet Lipsius zich temidden van fonteinen, kabbelende beekjes en tuinen discussiëren met geleerde vrienden over antieke auteurs en hun teksten. Stelde hij in zijn traktaat over de bibliotheken Karel nog gelijk met

¹⁷ Zie D. Sacré in *Lipsius en Leuven*, pp. 118-119, nr. 29; G. Schmook, ‘Inleiding tot de door Dr. C. Sobry bezorgde vertaling van Justus Lipsius’ “De bibliothecis syntagma”’, *De Gulden Passer*, 19 (1941), pp. 1-56; en C. Sobry, ‘Justus Lipsius: *De bibliothecis syntagma* uit het Latijn in het Nederlandsch vertaald’, *ibid.*, pp. 57-98.

Lucullus, de veldheer op rust die zich neerzette onder de geleerden om in hun cenakel te dialogeren, dan wordt Karel in de *Lovanium* het voorbeeld van Alexander de Grote voor ogen gehouden: de grootste veldheer, maar ook de grootste mecenas en cultuurstichter van de antieke oudheid.

Lipsius had met zijn beschrijving van Leuven duidelijk een ruimer doel voor ogen dan een louter historisch of chronologisch relaas van de geschiedenis van de stad en de universiteit. In een brief van 11 januari 1606 aan Balthasar Moretus zegt Lipsius duidelijk dat zijn *Lovanium* een panegyriek was, geen historisch geschrift. Historische accuratesse en volledigheid wilde hij reserveren voor een later werk, zijn geschiedenis van Brabant. Maar in zijn brief aan Aubertus Miraeus van 14 november 1605¹⁸ stelde hij eveneens dat hij in die geschiedenis van Brabant de grootheid (*magnitudo*) van Brabant in het licht zou stellen als een les in praktische filosofie en een spiegel van de zeden uit vervlogen tijden – kan een duidelijker knipoog naar Lipsius' werk uit 1598, de *Admiranda sive De Magnitudine Romana*¹⁹? Hier komt de humanist Lipsius weer naar boven; geschiedenis bedrijven had voor humanisten een duidelijk andere betekenis dan voor moderne historici. Daarom schrijft Lipsius – net als in zijn werk over de grootheid van Rome – een dialoog en geen historisch relaas of *Annales* à la Divaeus. Maar er is meer. Lipsius sluit ook aan bij zijn voorganger Hadrianus Barlandus (Baarland 1486 - Leuven 1538), eerste professor Latijn aan het *Collegium Trilingue* en historiograaf van de geschiedenis van de hertogen van Brabant²⁰. Zoals de humanist Barlandus, vermengt Lipsius wat wij een stadsgeschiedenis, een humanistisch lofdicht (de *Lovanium* telt er maar liefst drie²¹) en een historisch werk zouden noemen, om te komen tot die beoogde panegyriek en dat bedoeld *exemplum*: het luisterrijke verleden van Leuven, waar de wapens en het mercantiele geruild werden voor de Muzen en de wetenschap, moet Karel van Croÿ en al de mensen van zijn tijd als voorbeeld voor ogen worden gesteld.

¹⁸ Cf. ILE 05 11 14 L (*Centuria miscellanea*, V, 79).

¹⁹ Cf. M. Laureys - J. Papy, '“The Grandeur that was Rome”: Lipsius' variaties op een oud thema', in R. Dusoïr, e.a. (eds.), *Justus Lipsius (1547-1606) en het Plantijnse Huis*, Publicaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet, 37 (Antwerpen, 1997), pp. 129-137.

²⁰ Cf. A. Daxhelet, Adrien Barlandus, humaniste belge (1486-1538): Sa Vie, Son Œuvre, Sa Personnalité, Humanistica Lovaniensia, 6 (Leuven, 1938), pp. 91-95.

²¹ Namelijk Lipsius' gedichten op Leuven en de universiteit (III, 1), op Heverlee (III, 10) en de Scazon (III, 10) aan het einde van de *Lovanium*. Voor een synthese van humanistische lofdichten en de antieke retorische achtergronden die daarbij spelen zie F. P. T. Slits, *Het Latijnse stedelied: oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw* (Amsterdam, 1990).

Een sprekend voorbeeld in deze context is Barlandus' lofdicht op Leuven dat in Lipsius' *Lovanium* duidelijk een echo krijgt²²: Leuven is de *locus amoenus*, de lieflijke plaats waar de Muzen willen wonen.

²² Barlandus' gedicht *Carmen de laudibus amoenissimi Louanij* is voor het eerst gedrukt in Leuven door Th. Martens in 1514 in Barlandus' *Collectanea ex Bucolicis Vergilii proverbialium versuum*. Het werd in de Parijse uitgave van 1515 weggelaten, maar in de tweede Leuvense editie (1515) en de editie van Worms (1534) telkens herdrukt. Cf. Daxhelet, *Adrien Barlandus*, pp. 39-45.